

De tastende heroriëntatie van het Heilige Rijk der Duitse Economie

Van ordoliberal naar neokeynesiaans...

Vorig jaar lente [2020] introduceerden wij op deze site de term “het Heilige Ordoliberaale Rijk der Duitse Economie” [1] :

“Na de Val van de Muur werd het betrekkelijke evenwicht binnen de EU dat tot dan toe bestond ingrijpend uit het lood geslagen. De Duitse machine- en vooral auto-industrie kreeg na die Val dankzij de lage lonen in Midden-en Oost-Europa een betrekkelijk makkelijk verdienmodel voor haar fabrieken in de Visegrad-landen op een presenteerblaadje aangeboden. Dit veroorzaakte ook een sterk neerwaartse druk op lonen en arbeidsomstandigheden in Duitsland zelf, mede mogelijk gemaakt door de toevloed van nieuwe arbeidsmigranten, niet in de laatste plaats afkomstig uit het sociaal danig ontwrichte Midden-en Oost-Europa, niet alleen sociaal en economisch maar ook ecologisch. Ontwrichting -niet alleen van de laatste Oost-Europese oerbossen [2], maar ook van kwetsbare cultuurlandschappen. We zouden in dit verband wel kunnen spreken van het -nu al dertigjarige - tijdperk van het Heilige Ordoliberaale Rijk der Duitse Economie met Schäuble in wisselende rollen aan het roer, samen met kanseliers als Kohl en Merkel [3]. Op Europees schaalniveau stroomt er binnen dit in de praktijk o zo onzalig uitpakkende rijk heel wat rijkdom van oost naar west, niet alleen in de vorm van menselijke arbeidskracht maar ook en vooral in de vorm van geld en meer specifiek van kapitaal - vooral in de zakken van het Duitse bedrijfsleven. Wat Midden- en Oost Europa in ruil daarvoor terug krijgt aan EU-subsidies weegt daar bij lange na niet tegen op en wordt bovendien niet opgebracht door het bedrijfsleven maar goeddeels door de gewone belastingbetaler [4]. En de Val van de Muur heeft natuurlijk niet alleen diepe sporen nagelaten in Midden-en Oost-Europa, maar ook in het zuiden van ons werelddeel. Daar werd het met de uitbreiding en verdieping van de interne markt van de EU steeds moeilijker om het hoofd te bieden aan de groeiende internationale concurrentie. Daarom vluchtten veel bedrijven naar lage-lonen-zones, niet in de laatste plaats naar Midden-en Oost Europa. Niet alleen met de industrie in het diepe zuiden gebeurde dat, ook hele zones met traditionele industrieën in Frankrijk de-industrialiseerden en liepen leeg - dit in overigens fel contrast met een duidelijke opleving van een beperkt aantal innovatieve booming cities als Bordeaux en Lyon. Geo-economisch en -sociaal werd het land daardoor steeds verder uit het lood geslagen. Met de invoering van de Euro werd het EU-keurslijf voor de zuidelijke EU-landen steeds nauwer. Devalueren als monetaire uitlaatklep kon niet meer, men was voortaan gehouden aan strenge schuldengrenzen voor de eigen nationale begrotingen - dit geheel in Schäubles strenge ordoliberaale stramen. Hoe diep dit ook nu nog steeds tien jaar na de Eurocrisis danig doorwerkt is nog her en der te zien, niet alleen in Frankrijk maar vooral in Zuid Europa - niet alleen het sterk verarmde Griekenland, maar ook in Portugal. Spanje en Italië lijken min of meer opgekrabbeld uit de krediet- en eurocrisis, maar blijven zowel economisch, sociaal en politiek structureel heel fragiel.”

Echter - “Dat [verdien]model begint nu al na drie decennia duidelijk sleets te worden”, merkten wij een jaar geleden al profetisch op. Dat was een jaar vóór de Corona-crisis. En met het intreden van die crisis zou alles in een stroomversnelling komen. Om EU en Euro te kunnen redden werden forse economische steunpakketten voor vooral de veel zwakkere economieën in Zuid Europa onvermijdelijk. De ordoliberalen van Schäuble c.s. leken plotsklaps als sneeuw voor de zon te smelten, alle driftige gekef van enkele vreemde Noord-Europese landjes onder leiding van Nederland ten spijt. Maar hoe duurzaam en werkelijk substantieel is dat anti-ordoliberaal smeltproces op langere termijn? Vooralsnog lijkt het er daarvoor op de korte termijn gunstig uit te zien. Dat vindt vooral zijn oorzaak in de politieke ontwikkelingen aan gene zijde van de Grote Plas. De overwinning van Biden bracht EU en USA weer nader tot elkaar. De financiële en sociaal-steunpakketten waarmee Biden de crisis te lijf gaat doen de Europese pakketten geheel verbleken. Dat betekent een forse extra steun in de rug voor de critici van het ordoliberalisme in Europa. Die critici vinden we niet alleen in het zuiden van het werelddeel en in buurland Frankrijk, maar ook in Duitsland - waar inmiddels al een nieuwe generatie economen is aangetreden die wilden breken met Schäubles politiek-economische erfenis [5]. Maar vooral Duitsland blijft bij alle goede nieuwe berichten op zijn hoede. Trump is nog niet definitief verslagen en Biden heeft niet het eeuwige politieke leven. Bovendien verkeert het Duitse bedrijfsleven mondiaal nu eenmaal in een scherpe geo-economische concurrentiepositie met Uncle Sam, met de met de machine- en vooral de auto-industrie als belangrijke inzet. En dan met name op twee cardinale fronten op het geo-economische wereldtoneel. Op het eerste front - China - wist de EU onder grote druk van Merkel eind december 2020 - aan de vooravond van Bidens inhuldiging als president in januari – een principeakkoord voor investeringsverdrag van de EU met het Middenrijk er door te jassen [6]. Maar ach, nog geen half jaar later gooide de eigen mensenrechtenagenda van de EU roet in het door de Teutoonse en andere ondernemers zo fel begeerde eten. Wegens Chinese mensenrechtenschendingen - Oeigoeren, Hongkong - zette het Europees parlement is het akkoord in de vriezer [7]. Op het tweede front - Latijns Amerika - speelde vóór de pandemie steeds urgenter de kwestie van het handelsverdrag van de EU met Latijns Amerika, met de landen van het handelsblok van de zogeheten Mercosur-landen. Ook hiertegen bestaat de nodige oppositie die hier gevormd wordt door een monsterverbond van de traditioneel op intensieve cultures gerichte landbouw (die zeker te vrezen heeft voor concurrentie vanuit Latijns Amerika als het handelsverdrag door zou gaan) met de Europese milieubeweging (die om principieel ecologische en mensenrechtelijke redenen fel gekant is tegen het verdrag). Een verdrag waarover inmiddels sinds 2019 weliswaar een soort politiek principeakkoord bestaat, maar waarbij concrete verdragsonderhandelingen eigenlijk nog niet van de grond zijn gekomen [8]. Ook op dit front zou een interessant internationaal handelsverdrag aan de neus van het Duitse bedrijfsleven voorbij kunnen gaan, inclusief de niet te versmaden afzetmogelijkheden voor de Duitse automobielenindustrie bij de opkomende middenklasse in Latijns Amerika.

Kortom, het worden dus spannende jaren voor het Heilige - inmiddels vooral euroliberale en hier en daar zelfs voorzichtig neokeynesiaans wordende Rijk der Duitse Economie. Spannend op drie speelvelden. Het eerste speelveld - dat van de afzetmogelijkheden voor Duitse c.q. Europese economie op de wereldmarkt schetsten we hierboven.

Het tweede speelveld behelst de interne – zowel economische als politieke - verhoudingen binnen de EU. Al eerder in de kolommen op deze site schetsten we dat het verdienmodel van dit rijk der Duitse Economie steeds meer aan slijtage onderhevig raakt. Zoals al eerder aangegeven heeft vooral de Duitse industrie na de Val van de Muur het meest geprofiteerd van de nabije relatief goedkope

arbeid in overgenomen of sindsdien nieuw opgerichte bedrijven in Midden- en Oost-Europa. Zowel in de kern - het voormalige West Duitsland - als in de randgebieden - in Midden- en Oost-Europa - begint het Heilige Rijk der Duitse economie al enige tijd flink te kraken. In het economisch heel aarzelend en bescheiden opkrabbellende Midden- en Oost-Europa groeide de laatste jaren van het vorige decennium al de onvrede over de gigantische loonkloof tussen het eigen relatief lage loon en de veel hogere lonen in Duitsland, hetgeen hier en daar meer en meer tot felle stakingen voor loonsverhoging leidt [9]. Als de loonkloof hierdoor gaat verkleinen dan kan de economische basis onder het hele bouwwerk vanboven genoemd heilig rijk beduidend sneller dan verwacht ondermijnd worden. En daarmee kan ook de alom bewierookte *Konkurrenzfähigkeit* van de Duitse industrie serieus in de problemen komen. De Franse productiviteit per arbeidsuur ligt namelijk inmiddels zeker zo hoog als de Duitse. Door het reservoir aan relatief goedkope arbeid binnen eigen Europese *Wirtschaftsraum* is Duitsland op technisch-innovatief opzicht relatief lui geworden en loopt mede daardoor op ICT-domeinen internationaal beslist niet voorop. De grote macht van de rijke familiebedrijven in Duitsland is daar ook debet aan. Families zijn lang niet altijd de beste managers en hun financiële voorkeuren kunnen de economisch en technisch beste keuzes vaak danig in de weg zitten [10]. Als mogelijke uitweg uit de doodlopende weg van de inzet van goedkope nabije arbeid zet de Duitse industrie nu vooral in op selectieve robotisering van haar (vooral machine- en auto-)industrie en dan met name in landen die economisch, innovatief en qua opleidingsniveau toch al vooruit lopen zoals Tsjechië, Slowakije en Slovenië - landen die we in dit verband al eerder noemden. Die landen kennen nu al een Europees gezien relatief hoge robotiseringsgraad terwijl landen als Hongarije en vooral Polen juist op dit vlak opvallend ver achterblijven. Zouden zo de economisch-technologische ontwikkelingen ook politiek hun schaduw vooruit kunnen werpen en zo als een *self fulfilling prophecy* te gaan werken. Er zijn tekenen dat rechtstatelijke 'boosdoeners' als Hongarije en Polen door internationale industriële investeerders inmiddels meer en meer gemeden worden, al lijkt dat in het geval van de Hongaarse auto-industrie vooralsnog nog wel los te lopen. In een vergelijkbare politiek afkeurende zin als bij Polen en Hongarije wordt steeds vaker heel misprijzend gesproken over om hun corruptie gesmade Oost-Europese landen als Roemenië en Bulgarije. Het gaat dan om landen die op innovatief-industrieel gebied nog veel minder potentie bezitten dan een Hongarije of een Polen, maar wel interessant genoeg zijn als commercieel 'jachtgebied' op het vlak van agrarische productie voor buitenlandse investeerders - dat is waarschijnlijk de reden waarom ze met enige graagte de EU binnengehaald werden [11]. Van een soortgelijke rol als nuttig achterland in de vorm van agrarisch producent en leverancier van industriële grondstoffen voor Noordwest-Europese bedrijven is ook sprake bij de inschakeling van de inmiddels via een associatieverdrag met de EU verbonden Oekraïne. Je zou je in dit verband kunnen afvragen of er al niet in bepaalde kringen binnen het Heilige Rijk der Duitse Economie niet al stiekem gedroomd wordt van een tersluitse Europese degradatie van bepaalde Midden- en Oost-Europese EU-lidstaten tot een soort defacto-associatiestatus. Zo'n afgewaardeerde status biedt nog steeds voldoende mogelijkheden voor penetratie door internationale - niet in de laatste plaats Duitse en West-Europese - investeerders maar werpt tegelijk de nodige barrières op om als dam tegen een teveel arbeidsmigranten van oost naar west te kunnen fungeren, al blijft er natuurlijk tegelijkertijd in het westen meer dan behoefte aan een - mits zorgvuldig-angstvullig gedoseerde - arbeidsmigratie vanuit het oosten. Wie verzint een nieuwe even rozig klinkende als cynisch verhullende naam voor een dergelijk EU-lidmaatschap van de tweede rang? Nee, hiermee willen we de terechte bezwaren die in de EU leven tegen rechtstatelijke *enfants terribles* als Polen en Hongarije zeker niet even cynisch als vulgair-marxistisch afdoen als een moreel-ethische schijnvertoning met een verborgen economisch agenda, maar de

politieke tegenstellingen moeten hier wel degelijk *mede* tegen dit sociaaleconomische licht bezien worden. Met binnen dit alles de erkenning van de onmiskenbaar niet zelden uiterst ongemakkelijke positie voor Duitsland om zowel de kool van de eigen rechtstatelijke beginselen en de geit van het economische eigenbelang te moeten sparen.

Het derde speelveld behelst de toekomst van het kapitalistische economische mondiale wereldsysteem en de meningsverschillen over de richting waarin deze zich zou kunnen en moeten gaan bewegen. China zet hier blijvend in op een totalitair sterk door de staat geleid kapitalisme. Als economisch en politiek-ideologisch alternatief probeert het Amerika van Jo Biden de wereld te verleiden met zijn even royaal bemeten als genereus getoonzette neo-keynesianisme. Een van de bondgenoten - een voor de hand liggende maar zeker niet de enige ! - is hier het aloude Avondland dat door Trumps lomphheid huiverig geworden voor de Nieuwe Wereld aan gene zijde van de Grote Plas. Amerika's huidige economische recept oogt op het eerste gezicht verleidelijk. Een neokeynesianisme met de nadruk op het opschroeven van de overheidsinvesteringen om zo de effectieve vraag een boost te kunnen , niet alleen in de States maar wereldwijd vormt de kern van Bidens blijde boodschap. Maar het is zeer de vraag of deze impuls werkelijk de beloofde blijvende effecten kan hebben. Zelfs in het geval van de States moet dat betwijfeld worden, en als het daar al tegen zal vallen, zullen de economische 'doorlekeffecten' naar de rest van de wereld tegen vallen - ook in het relatief nu nog voorspoedige Europa (het effect op het arme mondiale zuiden zal helemaal verwaarloosbaar zijn). Dergelijke tegenvallende resultaten vinden hun oorzaak in het feit dat de kapitalistische economie nu eenmaal niet voort gedreven wordt door de effectieve vraag maar door de accumulatie-drift van het kapitaal. Vormde het Keynesiaanse sociaal-economische wonder historisch gezien op de lange termijn per saldo eigenlijk niet meer een uitzonderlijk intermezzo dat alleen soelaas bood in de jaren 1945-1970 toen de wereld tijdens en na WO II als oorlogseconomie wederopgebouwd moest worden? Dat vraagt de Britse marxistische econoom Michael Roberts zich in dit verband enigszins plagerig maar wel zeer terecht af [12]. Voor 'het kapitaal' zou hier op dit moment eigenlijk alleen nog een snoeiharde koers soelaas kunnen bieden: afbreken van arbeidsrechten en sociale voorzieningen, rigoureuzer dan ooit, in combinatie met een massief inzetten op investeren in technische innovaties die ook op langere termijn voldoende winstgevendheid garanderen als robotisering en kunstmatige intelligentie. Maar nagenoeg alle seinen in die richting staan momenteel op vuurrood. Niet alleen politiek en sociaal, maar ook klimatologisch-existentieel. En zo zal de wereld in de huidige decade waarschijnlijk wel in dezelfde patstelling blijven steken als in het vorige decennium. Ook Europa dus, ook in het Heilige Rijk der Duitse Economie - vooralsnog wellicht tegen heug en meug neokeynesiaans, want geopolitiek immers sinds de nederlaag in WO II hopeloos afhankelijk van Uncle Sam. Zo zal de oer-ordoliberal Wolfgang Schäuble na de verkiezingen in september waarschijnlijk met zeer gemengde gevoelens afscheid nemen als voorzitter van de Rijksdag, oh pardon Bondsdag....

NOTEN

[1]

De term werd gemunt in: ***Van EGKS tot de EU van 27: De politieke economie van 'Europa' en de Wildernisring***
Zie link: <http://www.dubbelkrimp.nl/downloads/lente-2020/BerichtenGoeoeconomischefrontLente2020.pdf>

[2]

Zie ondermeer in Polen, de Oekraïne en Roemenië -over het laatste land en de desastreuze ecologische gevolgen van de toetreding tot de interne EU-markt; zie o.m.: Pieter Stockmans, **'Inspanningen tegen klimaatopwarming zinloos als we Roemeense oerbossen kappen' -Europa's oerbossen verdwijnen in houtfabrieken** In: MO* Mondiaal NieuwsBrussel 19 december 2019 -zie ook de link: <https://www.mo.be/reportage/europa-s-laatste-oerbossen-veranderen-houtfabrieken>

[3]

Zie o.m. : = Pierre Rimbart, **Le Saint Empire économique allemand** In: **Le Monde Diplomatique** februari 2018, blz. 13= Philippe Descamps, **Bouleversement démographique en Europe -Paysage après la transition** In: **Le Monde Diplomatique/ Dossier Population** juni 2018, blz. 13 e.v.

[4]

Zie het staatje in: Herman Michiel, **Van Oost naar West, kapitaal vaart best** In: Ander Europa Amsterdam 9 december 2019 -zie ook de link: https://www.grenzeloos.org/content/van-oost-naar-west-kapitaal-vaart-best?fbclid=IwAR27x_6hjbvX-YmZMZ0KdCvOsepEOXHZv8cl2L5Oh1c897INgo7IKWSy9OM

[5]

Luuk van de Middelaar, **Ons ruwe nee stuit op breuk in Duitse denken** In: **NRC/HB** 22 mei 2020 – zie ook link: <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/05/22/ons-ruwe-nee-stuit-op-breuk-in-duitse-denken-a4000420>

[6]

Clara van de Wiel, **Europa bereikt principeakkoord over omstreden investeringsverdrag met China** In: **NRC/HB** 30 december 2020 – zie ook link: <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/12/30/eu-bereikt-principeakkoord-over-omstreden-investeringsverdrag-met-china-a4025692>

[7]

Clara van de Wiel, **Europarlement bevriest handelsverdrag tussen EU en China** In: **NRC/HB** 20 mei 2021 – zie ook link: <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/05/20/eu-parlement-bevriest-handelsverdrag-tussen-eu-en-china-a4044318>

[8]

Op dit moment [zomer 2021] lijkt 'Brussel' in te willen zetten op een splitsing van een politiek associatieverdrag en een commercieel associatieverdrag, waarbij het commerciële gedeelte buiten de zeggenschap van de nationale parlementen zou komen te liggen - een vergelijkbare truc die ook werd uitgethaald bij het doordrukken van het associatieverdrag met de Oekraïne, een verdrag dat in Nederland getroffen werd door een afwijzende referendumuitslag maar waarvan het commerciële gedeelte desondanks toch gewoon doorging. Zie voor de huidige stand van zaken wat betreft het Mercosur-verdrag de vragen die TK-kamerlid Esther Ouwehand [Partij voor de Dieren] stelde aan minister Sigrid Kaag en de antwoorden daarop in maart 2021: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/handelsverdragen-europese-unie/documenten/kamerstukken/2021/03/10/beantwoording-vragen-over-het-eu-mercotur-akkoord>
De Tweede Kamer nam overigens al in juni 2020 een motie aan tegen het Mercosur-verdrag - zie: Annelies Bontjes, **Nederland wil geen handelsverdrag met Zuid-Amerika** In: **NRC/HB** 2 juni 2020 – zie link: <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/06/02/tweede-kamer-wil-geen-handelsverdrag-met-zuid-amerika-a4001541>

[9]

Als goed voorbeeld geldt de forse loonsverhoging als gevolg van een geslaagde staking [de eerste sinds de jaren 90!] in de Volkswagenfabriek in Bratislava – zie: Philippe Descamps, **Victoire ouvrière chez Volkswagen** In: **Le**

Monde diplomatique September 2017, blz. 5; het betreft hier een kadertekst binnen een groter artikel met de veelzeggende titel **Souverainité économique limitée de l'Europe centrale – Désenchantement européen en Slovaquie**, blz 4-5

[10]

Zie: Marcel Fratzscher, **Verteilungskampf - Warum Deutschland immer ungleicher wird** München [Hanser] 2016;
Hoofdstuk 19: **Im Land der reichen Familienunternehmen** , blz. 148

[11]

Over de openlegging van het Roemeense platteland voor buitenlandse agrarische investeerders en rol die de EU daarbij speelt zie bijvoorbeeld: Pierre Sochon, **Evangélistes de Bruxelles dans les campagnes roumaines** . In: **Le Monde diplomatique** februari 2014

[12]

Ashley Smith, **Uit de lockdown en terug de lange depressie in** [interview met Michael Roberts] Amsterdam [**Grenzeloos**] juli 2021 – zie link : <https://www.grenzeloos.org/content/uit-de-lockdown-en-terug-de-lange-depressie?fbclid=IwAR3Ng2LiNQHm-kxxk1ZumZTYIJJANnDFbnSxYIhpg7TDQ9MTuu1-EebSM4><https://www.grenzeloos.org/content/uit-de-lockdown-en-terug-de-lange-depressie?fbclid=IwAR3Ng2LiNQHm-kxxk1ZumZTYIJJANnDFbnSxYIhpg7TDQ9MTuu1-EebSM4>